

Seksueel gedrag van kinderen bespreekbaar stellen

Het vlaggensysteem als pedagogische interventie

Erika Frans

Aster van acht tekent grote penissen op de speelplaats en vraagt aan de babysit of ze al een penis in haar but heeft gehad. Mien van vijf maakt neukbewegingen terwijl ze op haar broertje ligt. Boris van veertien vraagt meisjes via de webcam hun borsten te tonen. Marina van vijftien kleedt zich 'sletterig' en stelt zich uitdagend op naar volwassen jongens en mannen...

Kinderen stellen seksueel gedrag, zoveel is zeker. De laatste jaren signaleren ouders en professionals echter vaker seksueel gedrag van kinderen dat 'opvallend', 'zorgwekkend' of 'extreem' wordt genoemd. Zijn kinderen meer geseksualiseerd dan vroeger, en leidt dit tot meer seksueel grensoverschrijdend gedrag? Wat is het effect daarvan op kinderen? En daaraan gekoppeld: hoe moeten we op dit gedrag reageren?

➤ Seksualisering?

Het is een feit dat kinderen en jongeren gemakkelijker dan vroeger in contact kunnen komen met seksuele inhoud, beelden, gedragingen. Internet wint steeds meer veld als bron van informatie, en vanaf acht jaar stellen kinderen zelf actief zoekgedrag. De informatie op het internet is laagdrempelig, toegankelijk, visueel en concreet, maar is helaas zelden aangepast aan hun niveau.

Er is nog weinig onderzoek verricht naar de invloed van deze beelden op de

beleving, het gedrag en de attitudes van kinderen en jongeren. Toch gaat men ervan uit dat we niet alleen inzake preventie, maar zeker ook inzake seksuele opvoeding een tandje zullen moeten bijsteken. Welke waarden en normen willen we dat onze kinderen meedragen in het omgaan met seks en relaties? Hoe expliciteren we die voor specifieke fases in de seksuele ontwikkeling? En hoe leggen we het uit?

➤ Gedrag beoordelen

Een eerste vraag die we moeten stellen is hoe we seksueel gedrag van kinderen en jongeren kunnen beoordelen. In welke mate hoort bepaald gedrag bij de seksuele ontwikkeling? Wat mogen we beschouwen als 'normaal' en wanneer is bijsturing noodzakelijk? En wat betekent dit 'normaal' ontwikkelingsgedrag voor het gebruik van 'nieuwe' media als internet en webcam?

We baseren ons hierbij in eerste instantie op gegevens uit onderzoek naar de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren, ingedeeld per leeftijdsca-

tegorie. Dit levert een uitgebreide lijst op van seksuele ervaringen, beleving en gedrag, die recentelijk bij minstens twintig procent van de kinderen en jongeren werden geobserveerd. We kunnen dus aannemen dat deze gedragingen en ervaringen functioneel zijn voor de ontwikkeling.

Stiekem doktertje spelen op je vierde, je als tienjarige uitdagend en verleidelijk gedragen tegenover volwassenen, expliciete seks gesprekken met leeftijdsgenoten op je dertiende, flirten via internet op vijftien: dit zijn voorbeelden van vaak voorkomend seksueel gedrag in de ontwikkeling. Dit betekent dat dit gedrag meestal ook vanzelf verdwijnt.

Ongeveer één derde van alle gesignaleerde seksuele situaties van kinderen en jongeren zijn situaties die terug te vinden zijn in de lijst van 'normaal' ontwikkelingsgedrag. Toch stellen opvoeders zich blijkbaar vragen. Betekent dit dat we ons als opvoeders te veel zorgen maken en te weinig opgeleid zijn om deze situaties

juist in te schatten? Dat we te veel met een volwassen bril naar het gedrag van kinderen en jongeren kijken en er betekenissen aan koppelen die niet correct zijn? Feit is dat deze gedragingen een 'groene vlag' krijgen, zoals u verder zal zien, wat betekent dat we ze beschouwen als aanvaardbaar. En dat er dus niets mis is met de kinderen en jongeren die dit gedrag vertonen.

➤ Meer seksueel grensoverschrijdend gedrag?

Situaties van licht tot zwaar grensoverschrijdend seksueel gedrag doen zich echter ook voor. De vraag of deze nu meer voorkomen dan vroeger valt op dit moment niet te beantwoorden. Maar dit zou niet echt een verrassing mogen zijn. Seksualiteit is veel explicieter aanwezig in het maatschappelijke verkeer, en jongeren en kinderen nemen daaraan deel. Ze gebruiken informatiebronnen met een lage drempel zoals internet of vrienden, waar kaf en koren niet van elkaar te onderscheiden vallen. Bovendien is veel informatie commercieel en voor volwassenen bestemd, wat de kans verhoogt dat jongeren niet-aangepaste boodschappen krijgen over seksualiteit. Er is nood aan duidelijke criteria om zinvolle van onzinnige boodschappen over seks te kunnen onderscheiden.

➤ Criteria

Wanneer spreken we over seksueel grensoverschrijdend gedrag? We gingen hiervoor te rade bij Ryan en Lane, die in een hoofdstuk van hun boek *Juvenile sexual offending* criteria aanreiken om jonge plegers duidelijk te maken wanneer seksueel gedrag 'over de grens' gaat.

Een eerste criterium is **consent**, wat zoveel wil zeggen als wederzijdse toestemming. Dit betekent dat beide partijen met volle bewustzijn moeten instemmen. Als de ene partij de andere in het ongewisse laat, misleidt, be-

driegt of overrompelt, kan je dus niet van consent spreken. Het moeilijke bij dit criterium is dat consent vaak non-verbaal wordt gegeven, en dat deze in de loop van het contact kan veranderen of ophouden. En dat beide partijen daarmee rekening moeten houden. Voor kinderen en jongeren is dat dus niet gemakkelijk: om signalen correct in te schatten, om zelf duidelijke signalen te geven, en om te stoppen op het moment dat de andere partij afhaakt.

Een tweede criterium is **gelijkwaardigheid**. In een seksuele interactie moeten beide partijen aan elkaar gewaagd zijn, zodat de een de ander niet overheerst. De kans op misbruik van macht en overwicht is reëel, zelfs onbewust. De vraag hier is wanneer gebrek aan gelijkwaardigheid problematisch wordt. Kan een tienjarige seksuele spelletjes spelen met een achtjarige? Een normaal begaafde achtjarige jongen met een zwakbegaafd zevenjarig meisje? Twee jongens met één meisje? Hier zal men dus per situatie moeten bekijken of de partijen in de interactie voldoende gelijkwaardig zijn om overwicht van de ene op de andere uit te sluiten.

Een derde criterium is **vrijwilligheid**. Ryan en Lane gebruiken *coercion* of dwang als criterium, ik verkies om dit – in dezelfde lijn als de twee eerste criteria – te vertalen naar een positief geformuleerd criterium als 'vrijwilligheid'. Hiermee wordt bedoeld dat de ene partij de andere niet onder druk zet, of een vorm van dwang gebruikt in de seksuele interactie. Deze dwang kan heel subtiel zijn, zoals een beloning beloven of een verlies of straf aankondigen: 'Als je niet meedoet, dan mag je niet naar mijn feestje komen, of ben ik je vriendje niet meer'. Soms is de

dwang een dreigement of agressie en pijn, of de verwachting ervan.

Deze eerste drie criteria geven vooral invulling aan de noodzakelijke voorwaarden voor een positieve seksuele interactie tussen twee partijen. Ze volstaan echter niet: het is niet omdat deze criteria in orde zijn dat de interactie gegarandeerd een succes zal zijn voor beide partijen. Maar de kans op schade of pijn voor een van beide partijen wordt er wel door beperkt.

➤ Aanvullende criteria

Bij het werken met de drie genoemde criteria merkten we dat we niet alle situaties konden beoordelen, en dat er dus nood was aan een aantal aanvullingen. Want seksueel gedrag speelt zich soms ook solo af, en zal anders worden beoordeeld naargelang de context, de leeftijd van de betrokkenen en aard van het gedrag. De afgelopen twee jaar hebben we daarover gesprekken gehad met ouders en professionals, en daaruit kwamen volgende drie criteria naar voor:

- **Leeftijdadequaat:** Wordt dit gedrag verwacht op deze leeftijd, of zien we gedrag van jongere of oudere kinderen of jongeren? Het gaat over situaties als bedplassen, naaktlopen, op de schoot kruipen, aan de geslachtsdelen wriemelen, taalgebruik...
- **Contextadequaat gedrag:** Regels kunnen veranderen naargelang de context. De schoolcontext zal bijvoorbeeld minder seksueel gedrag toelaten dan de thuiscontext.
- **Zelfrespecterend:** Seksueel gedrag mag niet schadelijk zijn voor jezelf op fysiek, psychologisch of sociaal vlak. Zoals bijvoorbeeld jezelf vernederen, jezelf pijn doen, risicos seks hebben...

➤ Het vlaggensysteem

Als we de zes criteria op een rij zetten en per criterium een gradatie inbouwen van groen (perfect aanvaardbaar), over geel (licht grensoverschrijdend), rood (ernstig grensoverschrijdend) naar zwart (zwaar grensoverschrijdend), bekomen we volgend 'vlaggenschema'. Per vlag geven we een omschrijving van de mate waarin de grens voor het criterium (linkerkolom) overschreden is. Dit schema is richtinggevend en dient als structuur voor de meer uitgebreide normatieve lijst.

In de normatieve lijst zijn voorbeeldgedragingen opgenomen per categorie en per leeftijd. We hebben ons daarbij gebaseerd op literatuur en op de logische toepassing van de zes criteria.

De indeling in gekleurde 'vlaggen' moet een opvoeder in staat stellen om genuanceerd te oordelen over seksueel gedrag van kinderen en hierover te overleggen met anderen. Hiermee willen we ook benadrukken dat de waarden die voor kinderen gelden dezelfde zijn als die voor volwassenen, maar dat de normen toch enigszins

aangepast zijn aan de verschillende ontwikkelingsfasen. Dit continuüm kunnen we samenvatten in het overzicht hieronder.

Een 'groene vlag' betekent dat het seksueel gedrag voldoet aan de zes criteria. Een gele vlag verwijst naar occasionele lichte grensoverschrijdingen op één of meerdere criteria. Een rode vlag betekent ernstiger en herhaald grensoverschrijdend gedrag. Een zwarte vlag staat voor seksueel misbruik of ernstig risicovol seksueel gedrag.

➤ Feedback op de lijst

De bedoeling van de normatieve lijst en het vlaggensysteem is dat het in de praktijk kan helpen bij het beoordelen van seksueel gedrag van kinderen en jongeren. Onze eerste ervaringen hiermee zijn veelbelovend; mensen geven aan dat de lijst echt een werkinstrument is geworden dat teams toelaat op een meer objectieve manier te overleggen over situaties in de praktijk. Doordat men een normatieve lijst heeft, gaat men meer nuance aanbrengen in de beoordeling en gaat men grondiger nadenken over de criteria die in het

geding zijn. Een vaag gevoel van 'dat zit hier niet helemaal juist' krijgt een naam en een plaats. Ook voor ouders is de lijst een referentie.

De criteria en de indeling worden als logisch en coherent ervaren, en tot nu toe kunnen alle gesignaleerde situaties een plaats krijgen in de lijst. Dit biedt het perspectief op een gedeeld referentiekader met alle betrokkenen.

Op de vraag of het vlaggensysteem een logisch en coherent geheel vormt, antwoordden experts:

- 'In het algemeen wel, het biedt een houvast, maar het zal met gezond verstand moeten worden gehanteerd.'
- 'Zeer interessant, het biedt een betere kijk op alles.'
- 'Het biedt een grote meerwaarde, en is gemakkelijk in gebruik.'
- 'Gedetailleerd maar toch werkzaam.'
- 'Goed dat het vanuit een positieve benadering vertrekt.'
- 'De vlaggen doen waarvoor ze bedoeld zijn: ze bieden handvatten om gedrag te beoordelen en ze maken het gemakkelijker om erover

in overleg te gaan met collega's, opvoeders, ouders.'

- 'Coherent en quasi volledig.'

Op de vraag of de zes criteria bruikbaar zijn om het gedrag van kinderen en jongeren te beoordelen, antwoordt men in het algemeen positief. De criteria geven argumenten waarom bepaalde grenzen nodig zijn en wanneer ze overschreden worden. Het biedt een algemeen geldend normatief kader aan zonder veroordelend te werken. De uitbreiding naar zes criteria maakt het mogelijk alle seksueel gedrag te situeren.

De opmerkingen die worden gemaakt gaan over de omschrijving van een aantal criteria. In de eerste versie van de lijst werd 'aanstootgevend' gebruikt, en na de feedback vervangen door 'contextgepast'. Ook het criterium 'gelijkwaardigheid' vindt men niet steeds duidelijk. Is een leeftijdsverschil van vier jaar bijvoorbeeld te groot?

Verder werden nog een aantal aanvullingen gesuggereerd die zijn opgenomen in de lijst: gebruik van middelen, homoseksueel experimenteren, kinderporno, prostitutie, verkrachting... Er zijn suggesties gedaan om gedragingen van vlag te verschuiven (van geel naar rood of naar zwart).

➤ Vragen over het beleid

Een verrassend effect van de lijst is dat mensen in werksituaties signaleren blij te zijn dat seksueel gedrag eindelijk eens genormaliseerd wordt. 'Dat vind ik nu allang. En nu krijg ik bevestiging van mijn gevoel dat we seksueel gedrag van kinderen veel te streng beoordelen.' Sommigen gaan verder en stellen aan de hand van de lijst ook het huidige beleid en de regels in vraag, die er inderdaad vaak op gericht zijn seksualiteit te bannen uit de werking. Men laat niet toe dat jongeren op het internet informatie opzoeken over seks, er zijn strenge regels over liefjes, zoenen of bezoek op de kamer. Het feit dat 'groen' seksueel gedrag zo uitgebreid in de lijst gedocumenteerd is, wordt als zeer belangrijk ervaren, en is een noodzakelijk tegenwicht tegen

het problematiseren van seksualiteit van kinderen en jongeren.

➤ Een pedagogisch antwoord

Naargelang een situatie of gedrag een vlaggenkleur krijgt toebedeeld, kunnen pedagogische richtlijnen worden gegeven over hoe een pedagogische reactie er zou moeten uitzien. Simpel gezegd gaat het bij een groene vlag over respecteren of bevestigen, bij gele vlag over begrenzen (niet verbieden), bij rode vlag over verbieden en bij zwarte vlag over verbieden en opvolgen met beperken, straf of behandeling (zie schema).

groene vlag	gele vlag	rode vlag	zwarte vlag
bekijk/beluister	bekijk/beluister	bekijk/beluister	bekijk/beluister
benoem	benoem	benoem/confronteer	benoem
bevestig	begrens/leid af	verbied	verbied
leg uit	leg uit	leg uit	leg uit
	observeer	observeer extra	straf/verwijs door observeer extra

Bij elke reactie wordt uitgelegd waarom iets wel of niet kan of anders moet, en daarbij wordt gebruikgemaakt van de criteria. Voorbeelden:

- Bram van drie loopt in zijn blootje in de tuin, en heeft een erectie. Hij loopt naar opa die de krant zit te lezen en zegt: 'Kijk eens opa wat een mooie grote piemel ik heb!' 'Fantastisch', zegt opa, en leest verder in de krant. Er wordt niet ingegrepen omdat alle criteria voldaan zijn, en het kind krijgt geen waarschuwingen.
- Aster van acht gebruikt vieze woorden en gebaren: veel 'seks' en 'kont' en 'kut' en 'neuken' en 'fuck'... Mama legt haar uit dat er andere, mooiere woorden bestaan om over seks te spreken, en dat ze het niet leuk vindt als Aster die woorden gebruikt (consent). Bovendien, legt mama uit, spreek je niet tegen iedereen en overal over seks (context).

- Remi is bij zijn kleine broertje in bed gekropen en heeft het jongetje gevraagd met zijn piemel te spelen. Aan Remi wordt uitgelegd dat hij dat niet mag doen omdat zijn broertje veel jonger is (gelijkwaardigheid), dat niet leuk vindt (consent) en zijn grote broer niets durft te weigeren (vrijwilligheid). Remi krijgt een verbod dit nog te doen, anders mag hij niet meer met zijn broer in een kamer slapen.
- Toon heeft via de webcam een opname gemaakt van de borsten van zijn liefde, en de beelden verspreid om haar te pesten. Zijn liefde heeft hier niet mee ingestemd

(consent), heeft de beelden niet vrijwillig vrijgegeven. Als straf mag Toon niet meer op de webcam. Hoewel men er in de praktijk meestal probleemloos in slaagt gedrag een 'vlag' te geven, zorgt de pedagogische reactie voor meer hoofdbreken. En raar maar waar, het is vooral de pedagogische reactie op de groene vlag waar men het moeilijk mee heeft. Vaak wordt er 'rood' gereageerd op groen gedrag, wat betekent dat men een verbod heeft ingesteld op gedrag dat aanvaardbaar en leeftijdsadequaat is. De reden die men hiervoor opgeeft, is dat men toch schrik heeft dat het seksueel gedrag, als men het niet van bij aanvang verbiedt, zal escaleren en verergeren. Men anticipeert op die mogelijkheid en smoort het in de kiem. Op de vraag waar het seksuele leren zich dan moet afspelen, luidt het antwoord stevast: elders, wat wil zeggen: niet hier.

De pedagogische vertaling van het vlaggensysteem confronteert begelei-

criterium	groene vlag	gele vlag	rode vlag	zwarte vlag
wederzijdse toestemming	duidelijke wederzijdse toestemming (alle partijen beleven er plezier aan)	onduidelijke wederzijdse toestemming	eenmalig gebrek aan wederzijdse toestemming	herhaaldelijk gebrek aan wederzijdse toestemming
vrijwilligheid	vrijwillig (afwezigheid van dwang)	lichte dwang of druk	eenmalig gebruik van manipulatie, chantage, macht(spositie)	herhaaldelijk gebruik van manipulatie, chantage, macht(spositie), agressie, geweld of ermee dreigen
gelijkwaardigheid	evenwaardige partners	lichte ongelijkwaardigheid in maturiteit, leeftijd, intelligentie...	eenmalige grotere ongelijkwaardigheid in maturiteit, leeftijd, intelligentie...	herhaaldelijke grote ongelijkwaardigheid in maturiteit, leeftijd, intelligentie...
leeftijdsadequaat	minstens 20 procent van de kinderen en jongeren vertoont dit gedrag	gedrag van iets jongere of iets oudere kinderen of jongeren	gedrag van kinderen of jongeren met groter leeftijdsverschil	gedrag van kinderen of jongeren met groot leeftijdsverschil
contextadequaat	gedrag stoort niemand, de privacy wordt gerespecteerd	gezien de context is het eenmalige gedrag licht aanstootgevend (onbeleefd)	gedrag is erger aanstootgevend (kwetsend of beledigend) en helemaal niet meer aangepast aan de context	het herhaaldelijk gedrag is zwaar aanstootgevend (choquerend) - openbare zedenschennis
zelfrespect	zelfrespect is voldoende (er is respect voor de persoonlijke integriteit)	gedrag kan zelfbeschadigend zijn	gedrag heeft fysieke, emotionele of psychologische schade als gevolg	gedrag heeft zware fysieke, emotionele of psychologische schade als gevolg

ders sterk met de eigen praktijk, de eigen opvattingen en gewoontes, de eigen gevoelens en capaciteiten en het gebrek aan steun. Concreet gaat het over:

- De mythe dat seks een drift is, en dus steeds ontaardt in grenzeloze en egoïstische lust. Terwijl seksualiteit een gedrag is met een uiteenlopend aantal motieven (imitatie, genot, intimiteit, rollenspel, lief zijn, experimenteren...) en het de wetmatigheden van andere gedragingen volgt.
- De angst voor kritiek van collega's, ouders en directie. Door de eigen onzekerheid neemt men het zekere voor het onzekere en gaat men seksualiteit verbieden waar men er zicht op heeft.
- Het vermijden van emotionele discussies op teams. De angst voor onenigheid maakt dat men als team de voorschriften volgt en die niet in vraag stelt, ook al heeft men er bedenkingen bij.
- De angst om over persoonlijke ervaringen en gevoelens te moeten vertellen op het werk. 'Mijn eigen seksuele ervaringen, mijn ervaringen met mijn kinderen zijn te intiem en ik wens hier niet over beoordeeld te worden.'
- Niet weten hoe zaken uit te leggen. 'Als ik het moet uitleggen aan de ouders, aan mijn collega's, heb ik de juiste woorden en voorbeelden nodig.'
- Een gebrek aan visie en denkkaders om het beleid kritisch door te lichten, wat ook maakt dat men soms situaties 'tolereert' omdat men het gevoel heeft daar geen invloed op uit te kunnen oefenen.

➤ **Seksualiteit uit de fietsenstalling**

De bedoeling van het vlaggensysteem is seksualiteit terug zijn plaats te geven in het pedagogische aanbod voor kinderen en jongeren. Het gevoel dat daar, vanuit een schrik om verkeerd te reageren, een pedagogisch vacuüm is ontstaan, wordt bevestigd. Tegelijk

zijn de drempels voor jongeren om deel te nemen aan een (commerciële) seksuele cultuur lager geworden. Ze kunnen gevraagd of ongevraagd geconfronteerd worden met de beelden en praktijken van volwassen seksualiteitsbeleving, zonder dat hen een kader wordt aangeboden om goed van kwaad, juist van onjuist te onderscheiden.

Door normen te stellen en hen de principes en criteria aan te leren die aan acceptabel en positief seksueel gedrag ten grondslag liggen, leren we hen tegelijk wat ze ook van anderen kunnen verwachten: anderen moeten ook hun toestemming, vrijwilligheid en gelijkwaardigheid respecteren, en de normen inzake context, leeftijd en zelfrespect gelden ook voor anderen. Dit betekent dat ze normoverschrijdingen mogen melden en dat wij als begeleiders mee de verantwoordelijkheid opnemen voor een veilig en positief klimaat op vlak van seksualiteit.

Maar er is nog werk aan de winkel. We zullen jongeren blijven betrappen in de fietsenstalling terwijl ze in elkaars broek zitten, als we niet zorgen voor plekken waar dit 'groene' gedrag kan gebeuren zonder angst op 'ontdekking'. We moeten uitklaren waar min-16-jarigen die seksueel experimenteren juridisch staan. De helft van de jongeren doet het, maar de strafwet acht ze te jong om geldig toe te stemmen. Waar plaatst dat die jongeren en hun ouders en opvoeders?

We moeten de genderkloof nog dichtten in het toekennen van vrijheden en verantwoordelijkheden; gelden de normen in gelijke mate voor jongens en meisjes, of zijn we geneigd hier af en toe uitzonderingen op te maken? En wat met jongeren met andere culturele achtergronden waar de man-vrouwgelijkwaardigheid minder hoog in het vaandel gedragen wordt?

En *last but not least* moeten we kinderen en jongeren begeleiden bij hun

zoektocht naar goede informatie op het internet, zeker over seksualiteit. We moeten erover praten met ze, ons informeren over wat ze daar vinden en hoe ze dat ervaren.

➤ **Beperkingen van het vlaggensysteem**

Het vlaggensysteem is in eerste instantie een normatief en pedagogisch kader. Het heeft geen diagnostische waarde en geeft geen oorzaken voor dit gedrag. Of seksueel grensoverschrijdend gedrag een signaal is van een onderliggende problematiek kan hier dus niet uit worden afgeleid.

De gegevens uit de normatieve lijst zijn gebaseerd op onderzoek uit West-Europa en Noord-Amerika.

De ontwikkelingsleeftijden voor seksueel gedrag zijn niet noodzakelijk veralgemeenbaar naar andere culturen en opvoedingscontexten.

En de voorbeelden komen van kinderen en jongeren met een 'normale' ontwikkeling. Jongeren met een beperking zullen soms een ander ontwikkelingspatroon vertonen. De discussie hier is of de criteria evengoed gelden voor mensen met een beperking. Zeker is wel dat een specifieke coaching en communicatie op maat nodig zal zijn die aangepast is aan het niveau van de jongere.

Meer informatie over het vlaggensysteem op www.sensoa.be/download/Vlaggensysteem.

LITERATUUR

- Ryan G., Lane S. (ed), Juvenile sexual offending. Causes, consequences, and correction. San Francisco: Jossey-Bass, 1997.
- Barbaree H.E. en Marshall W.L., The juvenile sex offender, 2nd edition. New York: The Guilford Press, 2006.

ERIKA FRANS

is sociaal agoge, gezondheidspsychologe en bij Sensoa onder meer themaverantwoordelijke 'Seksueel grensoverschrijdend gedrag'.

We moeten uitklaren waar min-zestienjarigen die experimenteren met seks juridisch staan